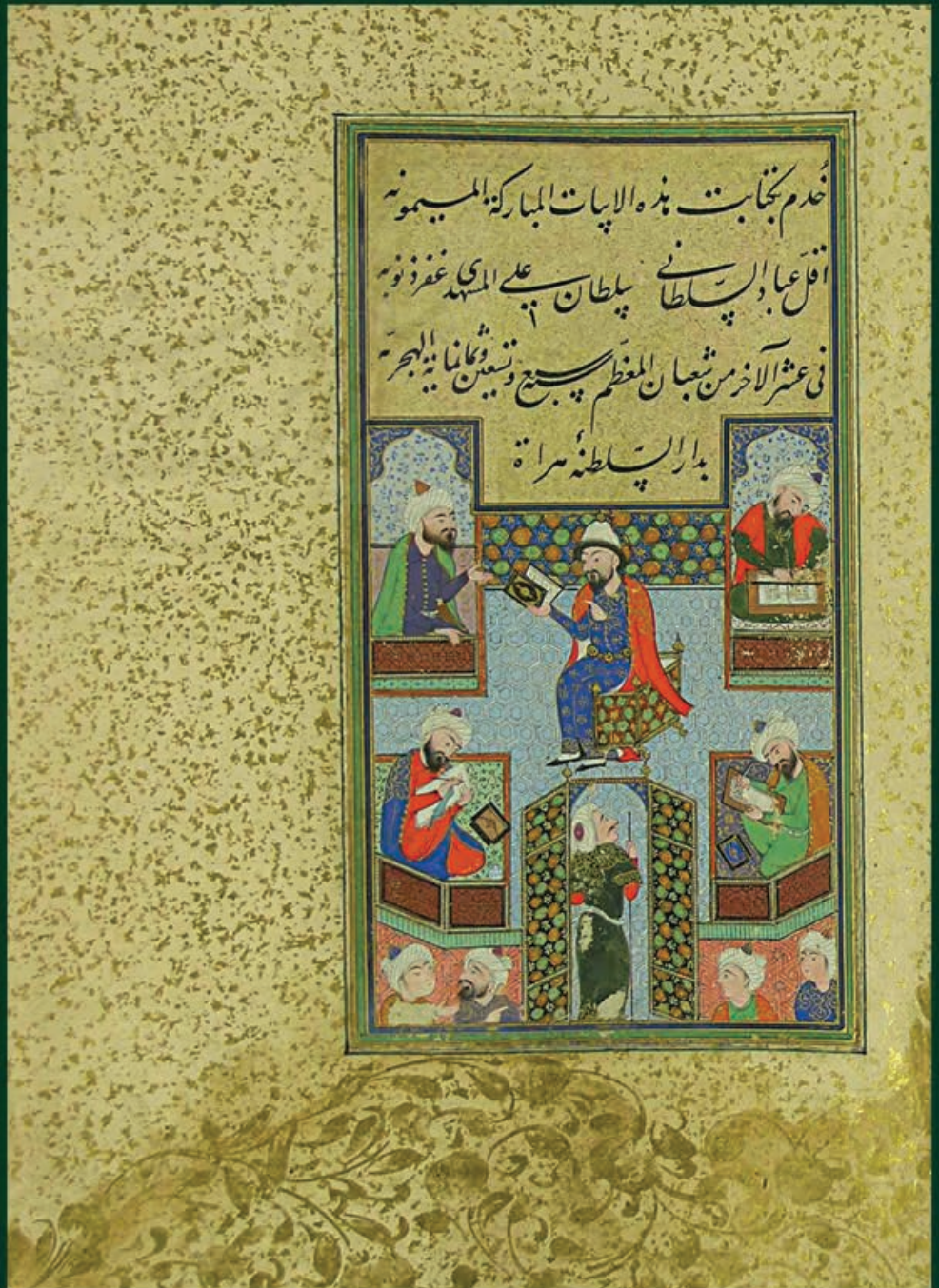

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال ششم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۴۰۰ [انتشار: زمستان ۱۴۰۱]

سرخن: سنگ زیرین آسیای تحقیق • یک تحول آوایی محدود در زبان فارسی / علی‌اکبر صادقی • فردوسی در بارگاه سلیمان؟ / ابوالفضل خطیبی، امیر ارغوان • اقیانوس مآلصدر از المباحث المشرفیة فخر رازی در اسفار / سیل بوندارادا ترجمه: سید ایزدی، بریم مهدوی مزه • دو بیت نریافته از رودکی در یک کتاب عروض و بلاغت تازه یاب از پایان قرن هفتم هجری / سید محسن حکیم • کتابخانه سلطنتی محمدظاهر شاه و فهرست‌نویسی نسخ خطی آن / مصوبه نظری • برگ‌های آغازین شاهنامه حاجی قوام‌الدین حسن وزیر / امیر ارغوان • آرتور اوپهام پوپ و منتعصب تلخ مزاج / اسکار وایت موسکارلا، ترجمه: هدیه ربهی • «قصص سده‌امی» و «دقده»، دو اصطلاح ناشناخته در دیوان خاقانی / سید محسن حسینی وردنهجانی • سفینه پریحجر: معرفی اثری از قرن هشتم / فرزانه شکراللهی • نثر فارسی، جلد پنجم از تاریخ ادبیات فارسی / مجتهدین کیمانی • درباره یک سرت ائمه در تصحیح کتاب سلسله العارفین و تذکره الصدیقین / عارف نوشاهی • شرح آداب خط: درباره تصحیح رساله سلطان علی مشهدی / علیزما مانسی‌زاد • تأملی در جنگ علی بن احمد، زمان تدوین و متن چاپی آن / فرزاد حقیق • ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۱۳): کمک خوارستن از متون ویدی برای اشتقاق فارسی / سید احمدرضا قاسمی‌نژاد • تأثیر و تأثر منابع سامی و مطالعات ساسانی: یک رویکرد نو / نیما جمال • آثار لطفی احمد افندی / نسرته صالحی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مطبع: مرکز اسناد و کتابخانه ملی
تهران - خیابان ولیعصر
پلاک ۱۰۱

۹۴ - ۹۵

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون،
نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال ششم، شماره یکم و دوم
بهار - تابستان ۱۴۰۰ [انتشار: زمستان ۱۴۰۱]

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر و سروراستار: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
ابوریحان، ساختمان فروردین (شماره ۱۱۸۲)، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۶۰۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: صفحه انجامه نسخه اصلی دیوان
سلطان حسین میرزا بن منصور بن بایقرا (حک. ۸۷۳-
۹۱۱ق)، کتابت‌شده برای خود او و شامل مجموعه‌ای
از بهترین نمونه‌های نسخه‌آرایی. در تصویر روی
جلد، افزون بر انجامه (به نستعلیق سلطان‌علی مشهدی،
مورخ ۸۹۷ق در هرات) نگاره‌ای بی‌رقم ترسیم شده که
باید اثر یکی از استادان دستگاه سلطان‌حسین میرزا
باشد. حاشیه نسخه با افشان زر آراسته شده که در
بخش پایین، تشعیرسازی هم بر آن اجرا شده‌است.
هم افشانگری و هم تشعیرسازی نسخه از کهن‌ترین
نمونه‌های شناخته‌شده است.

فهرست

سرژن

سنگ زیرین آسیای تحقیق..... ۳-۴

جستار

یک تحوّل آوایی محدود در زبان فارسی / علی‌اشرف صادقی..... ۵-۷

فردوسی در بارگاه سلیمان؟ / ابوالفضل خطیبی، امیر ارغوان..... ۸-۱۷

اقتباس مآلصدرا از المباحث المشرقیة فخر رازی در اسفار / بیسیل یونماریاژ؛ ترجمه: سعید انواری، مریم

مهدوی مزده..... ۱۸-۳۵

دو بیت نویافته از رودکی در یک کتاب عروض و بلاغت تازه‌یاب از پایان قرن هفتم هجری /

سید محمدحسین حکیم..... ۳۶-۴۳

کتابخانه سلطنتی محمدظاهر شاه و فهرست‌نویسی نسخ خطی آن / معصومه نظری..... ۴۴-۵۳

برگ‌های آغازین شاهنامه حاجی قوام‌الدین حسن وزیر / امیر ارغوان..... ۵۴-۸۳

آرتور اوپهام پوپ و متعصب تلخ‌مزاج / اسکار وایت موسکارلا؛ ترجمه: هدیه رهبری..... ۸۴-۹۰

«قصب سه‌دامنی» و «دهنه»، دو اصطلاح ناشناخته در دیوان خاقانی / سید محسن حسینی وردنجانی..... ۹۱-۹۴

سفینه پریحر؛ معرفی اثری از قرن هشتم / فرزانه شکراللهی..... ۹۵-۹۹

نقد و بررسی

نثر فارسی، جلد پنجم از تاریخ ادبیات فارسی / مجدالدین کیوانی..... ۱۰۰-۱۱۱

درباره یک سرقت ادبی در تصحیح کتاب سلسله العارفین و تذکرة الصّدیقین / عارف نوشاهی..... ۱۱۲-۱۱۴

شرح آداب خط؛ درباره تصحیح رساله سلطان علی مشهدی / علیرضا هاشمی‌زاد..... ۱۱۵-۱۲۱

تأملی در جنگ علی بن احمد، زمان تدوین و متن چاپی آن / فرزام حقیقی..... ۱۲۲-۱۳۳

پژوهش‌های وابسته

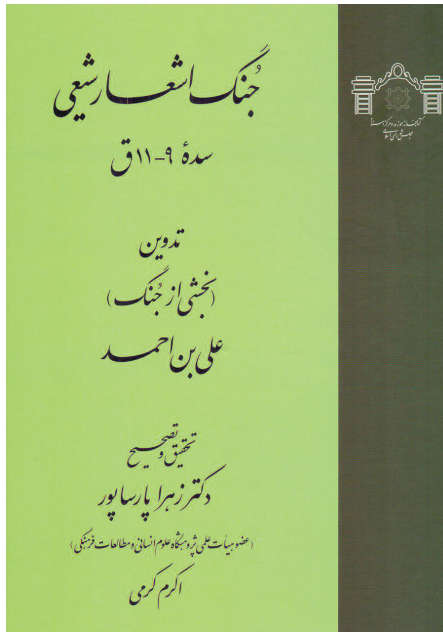
ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۱۳)؛ کمک خواستن از متون ویدی برای اشتقاق فارسی / سید احمدرضا

قائم‌مقامی..... ۱۳۴-۱۴۲

تأثیر و تأثر منابع سامی و مطالعات ساسانی؛ یک رویکرد نو / نیما جمالی..... ۱۴۳-۱۴۹

ایران در متون و منابع عثمانی (۲۴)

آثار لطفی احمد افندی / نصرالله صالحی..... ۱۵۰-۱۵۱

تأملی در جنگ علی بن احمد، زمان تدوین و متن چاپی آن

فرزام حقیقی

پژوهشکده علوم انسانی
farzam.haghighi@yahoo.com

فرض را ثابت کنیم و در کنار آن برخی از ارزش‌های جنگ را نشان دهیم. در پایان نیز به اختصار درباره متن چاپی جنگ سخن خواهیم گفت.

درآمد

توجه ما به جنگ علی بن احمد نتیجه دقت در روایت‌های متفاوت موش و گربه بود. یکی از روایت‌های این منظومه در جنگ علی بن احمد آمده است. کهنگی این موش و گربه از مقایسه آن با دیگر دستنویس‌های این منظومه به وضوح آشکار می‌شود. ما جنگ را برای رسیدن به تاریخی دقیق‌تر بررسی کردیم و به نشانه‌ای که آن را متأخر از سده نهم بنمایند نرسیدیم، و با این فرض موش و گربه این جنگ را کهن‌ترین روایت این قصه دانستیم که تا امروز شناخته شده است.^۱

ما کار خود را بر این منظومه به پایان رسانده بودیم که جنگ مورد بحث با عنوان جنگ اشعار شیعی منتشر شد. زمان آمده بر جلد (سده ۹-۱۱ق) با بررسی قبلی ما بسیار متفاوت بود و به ناگزیر در پژوهش ما تأثیرگذار. حتماً مصححان بنا بر دلایلی زمان جنگ را تا سده یازدهم به جلو

۱. درباره موش و گربه آمده در این دستنویس به مثابه کهن‌ترین موش و گربه شناخته شده رک. حقیقی، ۱۴۰۰: ۷۲-۷۳، ۱۴۸، ۱۴۹-۱۵۳.

جنگ اشعار شیعی. تدوین علی بن احمد. تحقیق و تصحیح زهرا پارساپور، اکرم کرمی. تهران: کتابخانه مجلس، ۱۳۹۸.

جنگ علی بن احمد از جنگ‌های متفاوت شعر فارسی است. علی بن احمد، گردآورنده جنگ، از گونه‌های مختلف و شاعران بسیاری در جنگ خود شعر آورده، اما تمرکز او بر اشعار مذهبی و منقبتی بوده است. وی این دست از اشعار جنگش را عمدتاً از کسانی آورده که با شعر و فنون آن آشنایی نداشته‌اند، تا جایی که در برخی از این اشعار عامیانه بودن زبان و خیال را به سادگی می‌توان تشخیص داد و به همین علت نام شاعرانشان کمتر به تذکره‌ها راه یافته است. در نگاه نخست می‌توان این عامیانگی را ایراد بزرگ جنگ علی بن احمد دانست، اما در همین جا می‌توان ارزش‌های دیگر این جنگ را تشخیص داد. ذوق ساده‌پسند گردآورنده به او اجازه داده تا برخی از گونه‌ها و شاعران کمتر شناخته شده ادب فارسی را در جنگ خود بیاورد. این جنگ را به عنوان «جنگ اشعار شیعی سده ۹-۱۱ق» معرفی و منتشر کرده‌اند، اما بنا بر دلایلی به نظر می‌رسد که این جنگ در سده نهم تدوین شده باشد. اگر این تاریخ کهن‌تر تأیید شود، بالطبع ارزش جنگ بیش‌تر می‌شود. در این جا می‌کوشیم تا این

۲۸۲) یا اواخر سدهٔ دهم تا اوایل سدهٔ یازدهم (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: بیست و هشت-بیست و نه) دانسته‌اند. در این جنگ تاریخ‌های متفاوتی آمده‌است. بالطبع تاریخ‌هایی که به پیش از ۸۴۴ ق مربوطند در این بحث اهمیتی ندارند. همانند «در میان هفتصد و پنجاه و پنج در لاهجان» (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۲۱۸) یا «سال ضاد و ز از هجرت» که معادل ۸۰۷ ق است (همان: ص ۱۶۵)، اما در حدّ جست‌وجوی ما، سه تاریخ دیگر پس از تاریخ آن انجامه در این دستنویس دیده‌می‌شود:

- یکی «تاریخ وفات مخدوم خواجه مرحوم المشهور بمحمود کاوان ۸۸۶ ق» است که «قصهٔ قتل بناحق» او در رباعی ماده تاریخ وی آمده‌است (همان‌جا). ۳ ۸۸۶ ق بیش از چهل سال با تاریخ آمده در انجامه تفاوت دارد.

- دوم تاریخی است که در صورت صحّت، نزدیک به یک سده زمان دستنویس را جلو می‌آورد:

سپاس آن پادشاهی را که بی‌مثل است و بی‌همتا
 به کنه ذات او عاجز همه افهام و فکرت‌ها
 که توحیدی مسکین را ازین دنیای دون ناگه
 میان جمع خاصانت مکان کن عالم علیا
 مه صومم ز هجرت بود صاد و لام و جیم آن دم
 که شد منظوم این درها ز بحر دل چنین غمرا
 علی را دیدم اندر خواب، داد آن شاه تعلیم
 به نظم آوردمش در پنج روز از فیض مولانا
 (همان: ص ۲۸۰-۲۸۵)

در حاشیهٔ دستنویس نوشته‌اند:

تاریخ نظم: مرتبهٔ مات، ص؛ عشرات، ل؛ آحاد، جیم. و بدین تقریب ماه صیام ۹۳۳.

آن‌چه دربارهٔ صدگان نوشته‌اند البته غلط است. صاد در ابجد نود است، نه نهصد. نهصد در ابجد «ظ» است. به گمان ما حرف درست «ضاد» بوده‌است. به چند

۳. همین رباعی را فرشته (د. ۱۰۲۳ ق) در تاریخش از «ملاعبدالکریم نمدی» یا بنا به نسخه بدل «همدانی» دانسته و نقل کرده‌است (فرشته، ۱۳۹۱: ۲/ ۴۵۹-۴۶۰).

آورده‌اند. احتیاط علمی تکلیف می‌کرد که دلایل ایشان را در نظر بگیریم. پس با تکیه بر مباحث ایشان به جست‌وجو در متن چاپی جنگ پرداختیم. مسئلهٔ اساسی رسیدن به تاریخ صحیح تدوین جنگ بود و این راه را بنا بر همین هدف طی کردیم، اما در کنار آن با نکاتی دیگر در تصحیح حاضر مواجه شدیم که ذکر آن‌ها را عاری از فایده ندیدیم. پس نوشتهٔ خود را به دو بخش تقسیم کردیم: در بخش نخست می‌کوشیم تا زمان تدوین جنگ را نشان دهیم و در بخش دوم به چند نکتهٔ کلی در باب متن چاپی آن می‌پردازیم.

۱. جنگ علی بن احمد در چه زمانی تدوین شده‌است؟

نه صفحهٔ پایانی این جنگ، از صفحهٔ ۳۰۹ تا پایان آن که صفحهٔ ۳۱۷ است، با دیگر صفحات جنگ تفاوت دارد و به آن الحاق شده‌است. تاریخ این نه صفحه به وضوح در صفحهٔ آخر آمده‌است:

فی یوم الجمعة فی ثانی العشرین صفر ختم بالخیر و الظفر
 سنة ربيع و اربعین و ثمانائة هجرية اسلامية النبوية. (علی
 بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۳۱۷)

بالطبع نمی‌توان این تاریخ ۸۴۴ ق را زمان کتابت بخش‌های دیگر نیز دانست (فیروزبخش، ۱۳۹۴: ۲۸۲؛ علی بن احمد، ۱۳۹۸: بیست و هشت-بیست و نه). با وجود این، صاحب دستنویس^۲، در فهرست آغاز (همان: ص نخست) و دانش‌پژوه (۱۳۴۰: ۱۲/ ۲۵۴۶) در فهرست کتابخانهٔ مرکزی همین تاریخ را برای این دستنویس ثبت کرده‌اند. اما تاریخ صحیح کتابت برگ‌های دیگر و زمان تدوین این جنگ چیست؟ مصححان بر چه اساسی این تاریخ را تا سدهٔ یازدهم به جلو آورده‌اند؟ برای بحث در زمان تدوین جنگ، دو موضوع اصلی را بررسی می‌کنیم: تاریخ‌های مندرج در جنگ و شاعران جنگ.

۱.۱. تاریخ‌های مندرج در جنگ

با توجه به نامربوط بودن تاریخ ۸۴۴ ق در صفحات پایانی جنگ به بخش اصلی آن، تاریخ تدوین و کتابت متن اصلی را به حدس اواسط سدهٔ دهم هجری (فیروزبخش، ۱۳۹۴:

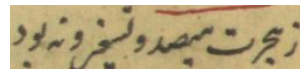
۲. گویا این جنگ متعلق به حسینعلی باستانی راد (۱۲۸۴-۱۳۵۹) بوده و فهرست آغازین آن را نیز او نوشته‌است.

دلیل، و از همه مهم‌تر این‌که «ضاد» معادل هشتصد است و تنها یک نقطه با صاد تفاوت دارد و احتمال تصحیف آن بسیار است. اگر این فرض درست باشد، پس این تاریخ ۸۳۳ق^۴ است که با تاریخ‌های دیگر این مجموعه قرابتی بیش‌تر دارد.

- سومین تاریخ که در بحث ما مهم‌ترین تاریخ این جنگ نیز به شمار می‌رود، در شعری آمده که علی بن احمد خود آن را سروده است. وی در سه بیت پایانی قصیده‌ای ۴۶ بیتی به نام «معجز مصطفی صلی الله علیه و سلم لکاتب» آورده است:

همه نعت نبی خواندی شب و روز

همه ذکر خدا گفتی سراسر

که شد منظوم این معجز چو شکر

علی ابن احمد گفت معجز

به توفیق خدای پاک اکبر

(همان: ص ۱۳۷)

تاریخ مصراع سوم محلّ ابهام است. مصحّحان یک بار در مقدمه تاریخ را «نهد و تسعین و نه» و در کمال شگفتی معادل «۹۳۷» (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸:

شصت) و یک بار در متن «سیصد و تسعین و نه» (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۲۳۲) ضبط کرده‌اند. به ناگزیر یکی از دلایلی که مصحّحان را به جلو آوردن زمان تدوین جنگ مجاب کرده است، خوانش ایشان از همین تاریخ است. دانش‌پژوه نیز تاریخ را ۳۹۹ (دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۲۵۴۶/۱۲) خوانده است و با گذاشتن علامت

سؤال تردید خود را در این باره نشان داده است.

در نگاه نخست دو نقطه زیر واژه دیده می‌شود، اما سیصد به تنهایی تاریخ را کامل نمی‌کند و باید در سایر اجزای این سه بیت تکمیل تاریخ را جست، که چنین افزوده‌ای دیده نمی‌شود. اگر هم صدگان را

۴. فیروزبخش (۱۳۹۴: ۲۸۲) با قید «گویا» تردید خود را نسبت به این تاریخ نشان داده است، اما مصحّحان جنگ، بدون توجه به احتمال اشتباه، آن را صحیح دانسته و از کنار آن گذشته‌اند (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: چهل و هشت؛ علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۴۹۱).

نهد بخوانیم، به تاریخ ۹۹۹ق می‌رسیم و می‌بایست حداقل به یک سؤال مقدّر پاسخ داد: با توجه به این‌که علی بن احمد در جنگ خود ماده تاریخ‌های متعدّدی را آورده است، چرا از قتل محمود کاوان در ۸۸۶ق تا ۹۹۹ق، زمانی که شعر خود را سروده است، هیچ تاریخ دیگر و حتی هیچ نشانه دیگری در جنگ دیده نمی‌شود؟

مصحّحان کوشیده‌اند تا با معرفی شاعرانی پس از سده نهم این پرسش را پاسخ دهند؛ اما آیا ایشان در این راه موفق بوده‌اند؟

۲.۱. شاعران جنگ

در این جنگ نام بسیاری از شاعران آمده است. برخی از ایشان از شاعران طراز اول ادب فارسی هستند، همانند سعدی، خواجهی کرمانی، حافظ و...؛ اما ایشان و شعرشان در اقلیتند و انتخاب صاحب جنگ بیشتر بر شاعرانی همانند حسن کاشی، حمزه کوچک، سلیمی تونی و... متمرکز شده است. این شاعران مناقب‌خوان (افشاری، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۷) در ادب فارسی مشهورند و دیوانشان یا حداقل برخی از اشعارشان نیز منتشر شده است. به نظر می‌بایست بسیاری از دیگر شاعران ناشناس این جنگ را از همین دسته دانست.

بالطبع مصحّحان در معرفی شاعران شناخته شده از منابع معتبر بهره برده‌اند، اما در معرفی خیل شاعران ناشناخته به حدس روی آورده‌اند. ایشان، بنا بر جست‌وجوی ما، هفده شاعر را از سده‌های دهم و یازدهم تشخیص داده‌اند. سیزده شاعر^۵ را به احتمال:

۱. افجنگی (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: چهل و پنج)، اوحدی (همان:

چهل و شش)، درویش سید (همان: پنجاه و دو - پنجاه و چهار)،^۶

سید علی (همان: پنجاه و هفت - پنجاه و هشت)،^۷ غریبی (همان:

۵. افزون بر این سیزده تن، شاعری به نام «ندیم» را نیز معرفی کرده‌اند که در این‌که این واژه تخلص است یا معنای قاموسی دارد تردید داشته‌اند (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: هفتاد - هفتاد و یک).

۶. ذیل نام وی، بر اساس تذکره‌ها، دوازده شاعر را معرفی کرده‌اند که تقریباً نیمی از آن‌ها در سده نهم و نیمی دیگر در سده دهم زیسته‌اند.

۷. از پنج شاعری که ذیل این نام معرفی شده‌اند، چهار نفر بعد از سده نهم زیسته‌اند و ما با توجه به همین نسبت این نام را در این دسته گنجانیدیم.

به عنوان تخلص خود بارها به کار برده است (رضی‌الدین آرتیمانی، ۱۳۴۶: ۶۲، ۱۲۷؛ همو، ۱۳۷۳: ۵۴، ۱۴۸)، اما در دو چاپ در دسترس ما از دیوان او - چاپ محمدعلی امامی و احمد کرمی - این قصیده نیامده است.^{۱۱}

مصححان شاعر دیگری را نیز که تخلصش روشن نیست، به تبعیت از فهرست ابتدای دستنویس، نظیری نیشابوری (د. ۱۰۲۱ق) دانسته‌اند (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ۱۶۸-۱۶۹؛ همو، ۱۳۹۸: ۲۹۵) و باز به دیوان شاعر مراجعه نکرده‌اند. حال آن‌که قصیده مورد نظر در دو چاپ در دسترس ما از دیوان نظیری نیشابوری - چاپ مصفا و چاپ طاهری (حسرت) - نیامده است.^{۱۲}

در نتیجه، از آنجایی که اشعار آمده در این جنگ در دیوان ثنایی مشهدی، رضی‌الدین آرتیمانی و نظیری نیشابوری نیامده است، و مصححان تنها به حدس و بدون ذکر دلیل این اشعار را به این شاعران نسبت داده‌اند، نمی‌توان فرض ایشان را پذیرفت؛ خاصه این‌که سبک شعری این شاعران در دیوانشان به وضوح با اشعار آمده در این جنگ متفاوت است.

درباره سیزده شاعر دیگر هم باید گفت که هیچ دلیل روشنی در انتساب این اشعار به ایشان نیست. برای نمونه افجنگی را، بر اساس مقاله‌ای، از شاعران سده نهم و دهم دانسته‌اند (پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: ۳۹۸؛ چهل و پنج)، حال آن‌که در همان مقاله افجنگی را «به احتمال از شاعران نیمه نخست یا میانی قرن دهم و [چه] بسا از نیمه دوم قرن نهم» (سلطانی مقدم، ۱۳۸۸: ۲۸۵) معرفی کرده‌اند.^{۱۳}

مصححان درباره دیگر شاعران این بخش نیز سندی

۱۱. ما دیوان و اشعار دو - سه «رضی» دیگر ادب فارسی، همانند رضی‌الدین نیشابوری (د. ۵۹۸ق؟؛ چاپ ابوالفضل وزیرزاد، ۱۳۸۲) را در پی این اشعار جست‌وجو کردیم، که در آن‌ها هم این اشعار را نیافتیم.

۱۲. پس از این قصیده، قطعه‌ای آمده که در آغاز آن در دستنویس آمده است: «ایضا وله» (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱۶۸) و با تکیه بر همین عبارت این قطعه را از نظیری دانسته‌اند (همو، ۱۳۹۸: ۲۹۶). حال آن‌که این قطعه با تفاوتی مختصر در دیوان سنایی (سنایی، ۱۳۸۸: ۱۰۷۲) آمده است و البته آن را به نام کسان دیگر، همانند انوری و سعدالدین تفتازانی، نیز آورده‌اند (نقیسی، ۱۳۳۷: هشت - نه).

۱۳. هرچند این مقاله نوشته حمیده سلطانی مقدم است، اما مقدمه و از جمله بخش مورد ارجاع ما را رسول جعفریان نوشته است. در بحر طویل «مولانا حمدی» نام افجنگی در میان فردوسی و سعدی آمده است (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۳۳۲).

شصت و یک)، فارغی (همان: شصت و یک - شصت و دو)، محمود رضایی (همان: شصت و چهار)، مرشدی (همان: شصت و پنج - شصت و شش)، مسیب (همان: شصت و شش - شصت و هفت)، مشهوری (همان: شصت و هفت)، مولانا قطبی (همان: شصت و هشت)، مولانا هلال (همان: شصت و نه - هفتاد)^{۱۴} و یادگار (همان: هفتاد و سه).

چهار شاعر را نیز با قطعیت از شاعران سده‌های بعد معرفی کرده‌اند: علی بن احمد، ثنایی، رضی، نظیری. درباره علی بن احمد پس از این سخن خواهیم گفت (رک. زمان تدوین جنگ علی بن احمد). در این جا بحث خود را با سه شاعر دیگر پی می‌گیریم. سه شعر از شاعری در جنگ آمده که تخلص او را، به تبع صاحب دستنویس، «ثنایی» و وی را «حاج حسین ثنایی» یا همان ثنایی مشهدی (د. ۹۹۶ق) دانسته‌اند (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۴؛ همو، ۱۳۹۸: ۴، پانوش؛ پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: ۳۹۸؛ چهل و هشت - چهل و نه). با این حال، همان‌طور که درباره شعر نخست نشان داده‌اند، این قطعه در دیوان ثنایی مشهدی نیامده است (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۴). افزون بر این، قصیده و مثنوی‌ای نیز به نام «خواجه ثنایی» و «شیخ ثنایی» در این جنگ آمده است (همو، جنگ، مرکزی: ص ۷۹-۸۲، ۱۱۲-۱۱۳؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۳۲-۱۳۹، ۱۳۹-۱۹۱) که آن‌ها نیز در دیوان ثنایی مشهدی نیامده است.^{۱۵} در معرفی «رضی» آمده در جنگ نیز به همین راه رفته‌اند. در این جنگ قصیده‌ای از «رضی» آمده (همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۳-۲۷؛ همو، ۱۳۹۸: ۳۴-۴۲) که مصححان او را رضی‌الدین آرتیمانی (۹۷۸-۱۰۳۷ق) دانسته‌اند (پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: ۳۹۸؛ پنجاه و پنج). مصححان متأسفانه به دیوان او مراجعه نکرده‌اند. هرچند آرتیمانی «رضی» را

۸. ذیل «مولانا هلال» هلالی جغتایی، شاعر سده دهم، را مقدم بر هلال قاپی، شاعر دوره غزنویان، معرفی کرده‌اند، و ما نیز بنا بر معرفی مصححان این نام را در دسته شاعران سده دهم آوردیم.

۹. گویا دیوان و کلیات ثنایی مشهدی در سال‌های اخیر سه بار به کوشش میترا بیغمی (تهران: ۱۳۹۴)، احترام رضایی (قم: ۱۳۹۵) و خورشید قنبری نیز (کرمان: ۱۳۹۸) منتشر شده است. قنبری نیز پیش‌تر از تصحیحش به عنوان رساله دکتری دفاع کرده بود (پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۰). مصححان همین رساله را پیش چشم داشته‌اند.

۱۰. مصححان درباره نیامدن این دو شعر در دیوان ثنایی سخنی نگفته‌اند. ما این اشعار را در کلیات ثنایی مشهدی چاپ احترام رضایی ندیدیم و متأسفانه به دو چاپ دیگر دسترس نیافتیم.

نیافته و به نتیجه روشنی نرسیده‌اند، پس ذیل نام هر یک ازین شاعران، شاعرانی دیگر با نام و تخلص مشابه را از تذکره‌ها و منابع مشابه استخراج و ذکر کرده‌اند، و از آنجا که اساس را بر تشابه اسمی گذاشته‌اند، ذیل نام هر یک از شاعران جنگ، نام یک یا چند نفر، و حتی در یک مورد (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: پنجاه‌دو-پنجاه‌وچهار) دوازده نفر را معرفی کرده‌اند، کاری خلاف‌آمد عادت در امر تحقیق.

البته مصححان در این راه جانب احتیاط را فرو نگذاشته و معمولاً به قید احتمال فرض خود را طرح کرده‌اند (همان: شصت‌ویک، شصت‌وچهار، شصت‌وهفت، شصت‌وهشت) و ما نیز با ایشان هم‌داستانیم. تا پیدا شدن قراین قوی هیچ یک از شاعران این جنگ را نمی‌توان به‌صرف شباهت اسمی با شاعران معرفی شده در مقدمه متن چاپی یکی دانست. حال باید به مهم‌ترین شاعر جنگ از این منظر رسید: علی بن احمد.

۱.۳. زمان تدوین جنگ علی بن احمد

تا این‌جا روشن شد، که هیچ شاعری را در این جنگ نمی‌شناسیم که بتوان به‌اطمینان از شاعران سده دهم و یازدهم دانستش. از سوی دیگر، گویا هیچ اشاره‌ای به تاریخی در این سده‌ها در این جنگ نیامده‌است. حال به مهم‌ترین تاریخ جنگ، یعنی همان سروده علی بن احمد، بازمی‌گردیم. ظاهراً صدگان این تاریخ را باید به‌یقین «هشصد» و تاریخ را ۸۹۹ق خواند.^{۱۴} نتیجه این‌که، هرچند ممکن است کار پاک‌نویس جنگ علی بن احمد قدری از این سال فراتر رفته‌باشد و حتی به سال‌های آغازین سده دهم نیز رسیده‌باشد، اما باید گفت از این سده تازه نشانی در جنگ نیست، و زمان و فضای تدوین جنگ علی بن احمد را مسلماً می‌بایست متعلق به سده نهم دانست.

اما چه ارتباطی بین بخش اصلی جنگ و نه صفحه پایانی است؟ در نه صفحه افزوده به جنگ از وحیدی، عطار، شمس تبریزی، هاشمی، غریبی، حافظ، سعدی، عراقی،

سلمان، عصار، ابن سید و ابراهیم پشنگی شعر آمده‌است. از این دوازده شاعر به نام چهار تن، یعنی عطار (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱۱۱، ۱۱۲-۱۱۲، ۱۱۲-۲۰۱، ۲۱۲؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۹۰، ۱۹۱-۱۹۲، ۱۹۲، ۳۳۲-۳۴۹)، سعدی (همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۹۲-۲۹۴؛ همو، ۱۳۹۸: ۵۰۱-۵۰۶)، سلمان (همو، جنگ، مرکزی: ص ۴۷؛ همو، ۱۳۹۸: ۷۶-۷۹)، و شمس تبریزی (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۰۱؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۷۳) در بخش اصلی این جنگ شعر آمده‌است. جز ایشان در این بخش افزوده از شاعران کمترشناخته‌ای همانند ابن سید، ابراهیم پشنگی، هاشمی و غریبی نیز شعر آمده‌است و این گزینش شعر شباهت بسیار به شیوه گزینش شعر در بخش اصلی جنگ دارد.

برخی از جنگ‌ها، خاصه جنگ‌هایی همانند جنگ علی بن احمد که بنا بر سلیقه‌ای خاص گردآوری شده‌اند، بیش‌تر بین خانواده و دوستان و معاشران رواج داشته و به‌میراث نگهداری می‌شده‌اند. اگر این فرض را بپذیریم می‌توان احتمال داد که گردآورنده این جنگ یکی از بستگان یا آشنایان علی بن احمد بوده‌است و او دستنویس اصلی را، با تغییراتی از جمله افزودن شعر خودش به متن، به بیاض درآورده و چند صفحه پایانی را، که از قضا دچار نقص و افتادگی هم نبوده‌است، خود یا بازماندگانش از سواد جنگ به این بیاض افزوده‌اند.

۲. چند نکته درباره جنگ و متن مصحح آن

این جنگ در کنار جنگ مداح و دیوان‌های حسن کاشی، سلیمی تونی و اشعار به‌جای‌مانده از نصرت رازی، شهاب سمنانی، حمزه کوچک ورامینی و... تحول‌زانه‌های برآمده از گفتمان مناقب‌خوانان، مداحان، معرکه‌گیران و گفتمان ادبی-سیاسی سده‌های هشتم و نهم را نشان می‌دهد. این آثار در کنار هم به درک بهتر ما از تاریخ سیاسی ایران و فضایی که در آن صفویان به قدرت رسیدند کمک می‌کند. این سلسله، از بین همه جریان‌های دیگر که سودای

۱۵. ابیات این بخش از الهی‌نامه عطار است (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۳۳۲، پانوش) که در اصل دستنویس بدون نام شاعر ثبت شده‌است (همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۰۱). قصیده سعدی و سلمان ساوجی در چاپ‌های کلیات و دیوان ایشان آمده‌است (همو، ۱۳۹۸: ۵۰۱، ۷۶، پانوش).

۱۴. در خوانش این تاریخ از مشورت استادان مهدی صدری و عمادالدین شیخ‌الحکمایی نیز بهره‌مند بوده‌ام که از ایشان بسیار سپاسگزاریم.

تحقیق در آن را باید گامی متفاوت و حتی جسورانه به حساب آورد، چرا که به‌طور سنتی متن‌هایی که از ادبیت بالایی برخوردار نیستند، چندان شایسته توجه دانسته نمی‌شوند. از دشواری‌های خاص تصحیح این متن نیز باید سخن گفت. تک‌نسخه بودن هر متنی کار تصحیح را سخت می‌کند، خاصه این جنگ که گردآورنده بسیاری از اشعارش را ناقص گذاشته‌است، لابد به امید روزی که آن‌ها را با کمک گرفتن از دیوان‌ها و جنگ‌های دیگر کامل کند، اتّفاقی که رخ نداده‌است. برای نمونه:

نکویی کن تو با خلقان رحمان
بیابی آن جزا از فرد سبحان

زمن بشنوبرواندر سخاکوش
[عبادت آن بود تو] گردهی نان

سختا و نام و مردی و مروت
بود از یادگار شاه مردان

سخاوت [پیشه کن تامی توانی]
بخیلی [بد بود ای مرد نادان]

شنیدی قصه فرعون ملعون
که ...

حدیث حاتم طائی شنودی
چنان‌که ...

(همان: ص ۳۰۵)

بخش‌هایی را که در چنگک آوردیم بعدتر به متن افزوده‌اند، اما بخش‌هایی که با نقطه‌چین نشان داده‌ایم، بخش‌هایی است که همچنان ناقص مانده‌اند. در طول متن بارها با این افتاده‌ها مواجه می‌شویم، تا جایی که کمتر صفحه‌ای از این مجموعه عاری از این افتاده‌هاست.

افزون بر این، در جنگ افتادگی‌هایی نیز دیده می‌شود. در مواردی که به‌راحتی قابل تشخیص است، شعر قبلی ناتمام مانده و شعر بعدی آغاز ندارد و از شنگرف‌های معهود کاتب در عنوان هر شعر نیز خبری نیست. یکی از نمونه‌ها جایی است که موش و گربه عبید آمده‌است (همان: ص ۳۸-۴۰؛ همو، ۱۳۹۸: ۶۱-۶۳). این داستان نصفه مانده و تا سده‌ها بعد، یعنی تا دستنویس تونس کتابت شعبان ۱۱۵۳ق، هیچ

سلطنت را در سر می‌پروراندند، موفق‌تر عمل کردند و توانستند صدای سیاسی گفتمانی باشند که پیش از آن، با همه عامیانگی، به گفتمان مسلط بخش‌هایی از جامعه بدل شده‌بود.

ارزش ذاتی جنگ علی بن احمد نیز شایسته تأمل است. این جنگ نسبت به جنگ‌های مشابه - همانند جنگ عبدالکریم مدّاح (تدوین ۸۴۹ق) - ژانرهای متنوع‌تری را در بر دارد و نخستین نمونه‌های به‌جای مانده از برخی از ژانرهای ادب فارسی در آن قابل شناسایی است. تنها نمونه‌ای از آثار بارزش این جنگ عبارتند از:

- فتوت‌نامه عزی مروی (همو، جنگ، مرکزی: ص ۴۴۱-۴۴۵)؛

- موش و گربه عبیدزاکانی (همان: ص ۶۱-۶۳)؛

- بحر طویل دانیال دولتخانی (همان: ص ۳۲۱-۳۲۳)؛

- بحر طویل حمدی (همان: ص ۳۳۰-۳۳۲)؛

- برهان العاشقین محمد گیسودراز و شرح آن (همان: ص ۳۱۲-۳۰۶).^{۱۶}

بررسی و نقد منصفانه هر تصحیحی نیازمند بررسی دقیق تمام متن و مقایسه دقیق دستنویس / دستنویس‌ها با متن چاپی آن و منابع هم‌ارز است، تا از رهگذر این مقایسه، توفیق مصحح در خواندن متن و رفع ابهامات و ایرادات احتمالی آن روشن شود. از آن‌جا که مقاله حاضر به این هدف نوشته نشده، در آن چنین دقتی هم لحاظ نشده‌است. اما در طی مسیر برای رسیدن به زمان تدوین جنگ، به چند نکته کلی برخوردیم که ذکر آن‌ها را عاری از فایده ندیدیم. نخست باید از رنجی که مصححان این جنگ بر خود هموار کرده‌اند یاد کرد. تلاش ایشان در احیای این جنگ به‌واقع ستودنی است. انتخاب این جنگ برای تصحیح و

۱۶. برهان العاشقین گیسودراز (د. ۸۲۵ق) و شرح آمده در این جنگ از دستنویس‌هایی که متن چاپی را بر اساس آن ترتیب داده‌اند کهن‌تر است (عطا حسین، ۱۳۲۰: ۱۶). بالطبع کهنگی‌هایی نیز در روایت جنگ از این دو اثر دیده می‌شود که در متن چاپی دیده نمی‌شود (برای نمونه رک. همان: ۱۳۲-۱۳۸). درباره اهمیت دیگر متن‌ها در ادب فارسی، جز مقدمه صاحب جنگ می‌توان این منابع را معرفی کرد: درباره فتوت‌نامه عزی مروی رک. افشاری، ۱۳۸۲: ۳۵-۳۶؛ درباره موش و گربه رک. فیروزبخش، ۱۳۹۴: ۲۸۱-۲۸۲؛ حقیقی، ۱۴۰۰: ۷۲-۷۹؛ درباره دو بحر طویل رک. ذوالفقاری، ۱۳۷۵: ۲۸۳.

دستنویس کاملی از این داستان به ما نرسیده است.

در صفحه بعد از موش و گربه، قصیده‌ای از ناصر خسرو آمده است (همو، جنگ، مرکزی: ص ۴۱) که بیش از بیست بیت آن افتاده است؛ اما این ابیات در دیوان شاعر آمده و مصححان با بهره‌گیری از متن دیوان، آن‌ها را به تصحیح خود افزوده‌اند (همو، ۱۳۹۸: ۶۴-۶۵). نظیر این افتادگی‌ها در سراسر دستنویس دیده می‌شود (همو، جنگ، مرکزی: ص ۷۶-۷۷؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۲۷، پانوش؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۹۶-۹۷؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۶۳، پانوش؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۱۲-۲۱۳؛ همو، ۱۳۹۸: ۳۴۷، پانوش؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۳۸؛ همو، ۱۳۹۸: ۳۹۳).

در کنار این نقص‌ها و افتادگی‌ها، برخی از واژه‌ها به مرور ایام محو شده‌اند یا ناخوانا می‌نمایند. از آن‌جا که از این جنگ تنها یک دستنویس در دست است، مصححان برای تصحیح چاره‌ای جز رجوع به منابع دیگر، مانند دیوان‌ها، جنگ‌ها، تذکره‌ها و... نداشته‌اند. ایشان در تکمیل برخی از این نواقص کوشیده‌اند (همان: ۱۶۳، ۲۵۷، ۴۷۵، ۵۲۴) و در تکمیل برخی نیز ناکام مانده‌اند (همان: ۷۱، ۲۳۴). دشواری رفع این کاستی‌ها زمانی روشن‌تر می‌شود که بدانیم اکثر شاعران این جنگ یا خود و دیوانشان ناشناخته مانده‌اند، یا دیوانشان هنوز به چاپ نرسیده است. در کنار همه این‌ها باید زبان عامیانه برخی از اشعار را نیز در نظر گرفت (برای نمونه رک همان، ص ۳۸۹-۳۹۳).

۲. ۱. عبارت روی جلد، مقدمه کتاب و نمایه

جنگ علی بن احمد با نام جنگ اشعار شیعی منتشر شده است. این عنوان ارزش واقعی جنگ را نشان نمی‌دهد. آنچه امروز از «اشعار شیعی» فهمیده می‌شود مطلقاً ارتباطی با آنچه شاعران مناقب‌خوان و قلندر این جنگ سروده‌اند، ندارد. حتی اگر به این دقیقه نیز توجه نکنیم، بسیاری از اشعار دیگر شاعران، از سعدی و حافظ گرفته تا خواجه و عبید زاکانی، ذیل این عنوان قرار نمی‌گیرند. شاید بهتر باشد در ویرایش بعدی کتاب را با عنوانی دیگر، چه بهتر که با نام گردآورنده‌اش، علی بن احمد، منتشر کنند. پس از عنوان، بر جلد آورده‌اند: «بخشی از جنگ». جز چند حذفی که جلوتر به آن می‌پردازیم، مصححان تمامی

جنگ علی بن احمد را تصحیح و منتشر کرده‌اند. بهتر است این عبارت را در ویراست بعدی از جلد حذف کنند، چرا که اکنون به ذهن متبادر می‌شود که مصححان تنها بخشی از این جنگ را منتشر کرده‌اند.

برای نوشتن مقدمه کتاب وقت گذاشته‌اند، اما به گمان ما این مقدمه احتیاج به ویرایش اساسی دارد. حجم اصلی آن به معرفی شاعران جنگ اختصاص یافته است (پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: ۳۷-۳۸). معرفی شاعرانی که شهره‌اند اهمیتی ندارد. معرفی شاعران گمنام تنها بر پایه شباهت در نام، تخلص و... نیز فایده‌ای نمی‌رساند.

درباره شعر شاعران مشهور شاید بهتر باشد آگاهی‌هایی متناسب با این جنگ بیاید، نه آگاهی‌های عمومی. برای نمونه می‌توان کهنگی‌ها، تفاوت‌ها و ویژگی‌های شعر آمده در این جنگ را با صورت آن در دیوان شاعر قیاس کرد. با این کار هم ارزش نسبی جنگ در این موارد روشن می‌شود، هم مسیر محققان بعدی در پژوهش پیرامون شعر این شاعران هموارتر می‌شود.

درباره شاعران گمنام هم پیشنهاد ما این است که رویه را دیگر کنند. اگر با دقت در منابع گوناگون و با تحلیل دقیق به نتیجه‌ای رسیدند، نتیجه را ذکر کنند وگرنه لزومی ندارد چندین و چند شاعر را - همان‌طور که نمونه‌اش گذشت - بدون هیچ تحلیل و نتیجه‌روشنی ذیل هر شاعر معرفی کنند. در مقابل این حذف می‌توان به ژانرهای متفاوت و آثار با ارزش این جنگ پرداخت. کدام ژانر تاریخ ادبیات فارسی برای نخستین بار در این جنگ آمده است؟ کدام یک از آثار آمده در این جنگ صورتی اصیل‌تر و کهن‌تر از نسخه‌های چاپی آن‌ها دارند؟ ارزش اجتماعی و تاریخی این جنگ در چند سالی پیش از روی کار آمدن صفویان در چیست؟ و مواردی از این دست.

نکته دیگر این‌که در مقدمه کتاب شاعران را بنا بر نامشان فهرست و معرفی کرده‌اند. بسیاری از اشعار منسوب به شاعران در این جنگ، از ایشان نیست. مصححان در مواردی این اشتباهات را تصحیح و در مقدمه به آن اشاره کرده‌اند (همان: شصت و دو)، اما برخی را تنها در متن نشان داده‌اند (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۷۱، ۷۴،

۱۳۹۸: ۲۵۳) آمده و پس از آن هفت قصیده دیگر با عباراتی مشابه به شاعر قصیده نخست نسبت داده شده است. خوشبختانه مصححان با صرف وقت این هشت قصیده را در دیوان حسن کاشی (همان: ۲۵۳-۲۸۹) یافته‌اند و با این کار از بروز اشتباهی تازه جلوگیری کرده‌اند، اما متأسفانه این دقت را همه جا به کار نبرده‌اند. نمونه‌هایی از آن را در بخش اول و در کم‌توجهی به دیوان ثنایی مشهدی، رضی‌الدین آرتیمانی و نظیری نیشابوری نشان دادیم. نمونه‌های دیگر نیز در متن مصحح دیده می‌شود.

برای نمونه مصححان ابیاتی از الهی‌نامه عطار را شناسانده‌اند (همان: ۳۳۲، پانویشت)، اما از مصیبت‌نامه (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۱۱، ۱۱۱-۱۱۲؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۹۰، ۱۹۰-۱۹۱؛ قس. عطار، ۱۳۸۶: ۱۷۹-۱۸۰، ۱۸۹) و منطلق‌الطیر (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱۱۲؛ همو، ۱۳۹۸: ۱۹۲؛ قس. عطار، ۱۳۸۴: ۳۱۵) که از آن‌ها نیز در این جنگ شعر آمده است سخن نگفته‌اند.

نمونه دیگر جایی است که قصیده سلمان را در دیوان چاپ حالت نشان داده‌اند (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۷۶، پانویشت) اما در پایان جنگ غزلی را که به نام سلمان است، از یاد برده‌اند. حال آن‌که در همان چاپ این غزل هم آمده است (سلمان ساوجی، ۱۳۷۱: ۴۹۶-۴۹۷). غزل آمده در این جنگ می‌تواند در تصحیح این غزل دیوان سلمان، که تصحیحش به‌رغم همه تلاش‌ها هنوز به انجام نرسیده است، دستگیر باشد.

دو غزل از عصّار تبریزی در بخش کهن این جنگ آمده است (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۳۱۴، ۳۱۵-۳۱۶)، که هر دو در «سفینه اشعار کتابخانه اسعد افندی» (کتابت ۸۲۷ق) نیز آمده‌اند (ایمانی، ۱۳۹۴: هشتادونه - نودویک). می‌شد افتادگی‌های این دو غزل را با بهره گرفتن از آن سفینه رفع

۱۷. مصححان در پانویشت نوشته‌اند که «این شعر در این‌جا به بوالمعالی سید قلندر نسبت داده شده»، اما واضح است که «له» به سراینده قصیده پیشین، «بابا حاجی اسماعیل جوالقی»، بازمی‌گردد، نه سید قلندر که در پایان آن قصیده ستایش شده است (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱۴۸؛ همو، ۱۳۹۸: ۲۵۲). احتمالاً منشأ این اشتباه و بی‌دقتی حاشیه صاحب دستنویس بوده که «بوالمعالی سید قلندر» را بیرون‌نویس کرده است.

پانویشت). به زعم ما شایسته است که در ویرایش بعدی در فهرستی نخست انتساب اشعار را به روایت جنگ بیاورند و در مقابل شاعران اصلی آن‌ها را قید کنند.

یکی از ویژگی‌های جنگ‌ها بسیار بودن اعلام آن‌هاست و یکی از دلایل اهمیتشان هم همین نکته است. ممکن است نامی به‌ظاهر کم‌اهمیت بخشی از ابهامات تاریخ، فرهنگ و ادبیات ما را برطرف کند. با توجه به این نکته تمهید نمایه‌های دقیق برای متن چاپی هر جنگی مزیت بزرگی به حساب می‌آید. در چاپ حاضر «نمایه عام» آمده است، که شامل اشخاص، نام‌جای‌ها، کتاب‌ها و... است (همان: ۵۴۷-۵۵۴). به گمان ما یکی از مواردی که در ویراست بعدی کتاب احتیاج به بررسی دوباره و اصلاح دقیق دارد، همین نمایه است. یکی از معایب بزرگ این نمایه خلط اعلام است. این اشتباه در زمانی که نام‌ها شباهتی با هم دارند بیش‌تر شده است. در نمایه به‌درستی بین حسن، حسن عسگری و حسن کاشی فرق گذاشته‌اند (همان: ۵۴۹) اما ذیل سلمان (همان: ۵۵۰) صحابی پیامبر و سلمان ساوجی را با هم آورده‌اند، در نتیجه از هیچ یک در نمایه نشانی نمانده است. دیگر این‌که شاعرانی مانند عطار، عبید و... را در نمایه فهرست کرده‌اند (همان: ۵۵۱)، اما این نمایه همه موارد ذکر نام ایشان در کتاب را در بر نمی‌گیرد. نام برخی مانند بلبل، رضی، عبدل، مغیث‌الدین علی، میرسید مسکین و... نیز کلاً از نمایه فوت شده است.

۲.۲. جست‌وجو در منابع دیگر

یکی از نکاتی که به غنای تصحیح چنین متونی می‌افزاید، یافتن اشعار متن در منابع دیگر و مقایسه آن‌ها با یکدیگر است. با این کار هم نواقص جنگ رفع می‌شود، هم ارزش و عیار آن بهتر به چشم می‌آید. این کار به‌راستی سخت و جان‌فرسا در مواردی حتی غیرممکن می‌نماید. مصححان خوشبختانه در این مسیر گام برداشته‌اند. برای نمونه در این جنگ قصیده‌ای به نام «بابا حاجی اسماعیل جوالقی» آمده است (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۳۷-۱۴۸؛ همو، ۱۳۹۸: ۲۳۲-۲۵۲) و پس از آن قصیده‌ای دیگر آمده که در عنوانش «ایضاً و له نور الله قبره» (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۴۸؛ همو،

کرد و با این کار گامی بلند در تصحیح این اشعار و انتساب آن‌ها به عصار تبریزی، که دیوانش تا امروز به دست نیامده است، برداشت.

نمونه دیگر را می‌توان در قصیده‌ای با عنوان «مناقب امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه گفتار شیخ سعدی شیرازی» نشان داد:

منم از جان و دل مولای حیدر
امیرالمؤمنین آن شاه صفر

(علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۵۰۶)

این شعر از همان سده هشتم و پس از آن در برخی از منابع به نام سعدی آمده است. برای نمونه در خلاصه المناقب (تألیف ۷۸۷ق) نورالدین جعفر بدخشی، مجالس المؤمنین قاضی نورالله شوشتری (۱۰۱۹ق) و جنگ مرتضی قلی خان شاملو (متوفی ۱۱۰۰ق)؛ رک. جهانبخش، ۱۳۹۴: ۱۲۳-۱۲۹). منابع پیشین بین ۲۰ تا ۳۰ بیت از این قصیده را داشته‌اند، حال آن‌که در جنگ حاضر ۹۲ بیت از این قصیده آمده است و به احتمال این کامل‌ترین صورت یافت شده از این قصیده است. با دقت در منابع دیگر است که امتیازات این جنگ بهتر به چشم می‌آید.

۳.۲. برخی لغزش‌ها، حذف‌شده‌ها و افزوده‌ها

در سه فهرست اسم شاعران این جنگ آمده است:

- فهرست نخست از صاحب دستنویس است، که تأثیر آن در دو فهرست دیگر هم دیده می‌شود. او در ابتدای جنگ، شاعران آن را ۷۶ نفر دانسته، اما در فهرست ۸۲ نام را ثبت کرده است (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: دوم - سوم)؛

- فهرست دوم از دانش‌پژوه است، که در آن از ۷۹ نفر نام رفته است (دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۱۲/۲۵۴۶-۲۵۴۷)؛

- سومین فهرست مقدمه مصححان جنگ است که در آن نیز ۷۹ نام فهرست و معرفی شده است (پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: چهل و دو - هفتاد و سه).

در این جا باید به تفاوتی که در این فهرست‌ها دیده می‌شود اشاره کرد. در هر یک از این فهرست‌ها نام‌هایی دیده می‌شود که در دیگر فهرست‌ها نیامده است؛ مانند بلال در فهرست

دانش‌پژوه (دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۱۲/۲۵۴۷) که تصحیف هلال در فهرست صاحب جنگ است. از آن‌جا که بحث ما در این قسمت متن چاپی است، در این جا تنها بر تفاوت‌های فهرست مصححان با دو فهرست دیگر تمرکز می‌کنیم.

بخشی از این تفاوت آگاهانه بوده است؛ برای نمونه صاحب دستنویس و دانش‌پژوه ابن‌سید و ابن‌عابد را جدا فهرست کرده‌اند (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱؛ دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۱۲/۲۵۴۶). حال آن‌که مصححان این دو را یکی انگاشته و به صورت «ابن‌عابد سید» با هم در نمایه آورده‌اند (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۵۴۷)، و در توضیح آن نوشته‌اند:

ولایت‌نامه‌ای در این جنگ با نام شاعری به نام ابوآوردده شده است که در فهرست با نام ابن‌عابد و ابن‌سید و در خود ولایت‌نامه با تخلص ابن‌عابد سید مشخص گردیده است [...] با توجه به این‌که سروده این شاعر در بخش دوم این جنگ است، به احتمال زیاد زمان حیات شاعر پیش از ۸۴۴ق است. (پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: چهل و سه - چهل و چهار)

همان‌طور که نوشته‌اند شعری از «ابن‌سید» در اوراق افزوده این جنگ آمده است (علی بن احمد، ۱۳۹۸: ۵۳۶-۵۳۷)، اما آن ولایت‌نامه مذکور با تخلص «ابن‌عابد سید»، در میانه جنگ آمده است (همان: ۲۱۶-۲۲۴)، نه در پایان آن، یا به تعبیر مصححان «بخش دوم» جنگ (پارساپور - کرمی، ۱۳۹۸: چهل و چهار). هر چند مصححان آگاهانه این دو نام را یکی دانسته‌اند (همان‌جا)، اما با اشتباه در ذکر محل ولایت‌نامه در نتیجه‌ای که گرفته‌اند (یعنی زمان حیات شاعر) دچار خطا شده‌اند.

متأسفانه باز هم ایراداتی ناشی از کم‌دقتی در چاپ جنگ دیده می‌شود. برای نمونه، حجت را در مقدمه آورده‌اند و به ناصر خسرو ارجاع داده‌اند (همان: چهل و نه)، اما فراموش کرده‌اند که نام ناصر خسرو را که از وی و به نام وی در این جنگ شعر آمده است (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۳۲-۳۷، ۴۱-۴۳، ۴۳-۴۴، ۲۹۹؛ همو، ۱۳۹۸: ۴۹-۵۹، ۶۴-۷۱، ۷۱-۷۲، ۵۱۱) در فهرست بیاورند. شاعرانی نیز هستند که نامشان از

۱۸. در قصیده نخست نام شاعر نیامده است، اما مصححان آن را در دیوان ناصر خسرو نشان داده‌اند (همان، ص ۴۹). ابیات ابتدایی قصیده دوم افتاده است (همان، ص ۶۴)، قصیده سوم تنها نام ناصر خسرو را در تخلص (همان، ص ۷۲) و قصیده آخر تنها در عنوان نام ناصر خسرو را دارد (همان، ص ۵۱۱). این دو قصیده از ناصر خسرو نیستند.

هشت‌بیتی، یک قطعه سه‌بیتی، یک قصیده سه‌بیتی از بلبل و اشعاری از عبید زاکانی شامل چهار رباعی، یک قطعه دو‌بیتی و یک مثنوی سه‌بیتی. (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۸۸-۱۹۱).

در مواضع دیگر کتاب نیز این حذفیات را می‌بینیم: هجوی در نه بیت از «مولانا سید حسین شیرازی» (همان: ص ۱۶۴)، قطعه‌ای سه‌بیتی (همان: ص ۱۶۵) و قصیده‌ای از سلیمی تونی (همان: ص ۲۱۳-۲۱۴). در مواردی نیز بخش‌هایی از مصرع را حذف کرده‌اند (همو، ۱۳۹۸: ۵۱۰).

برخی از این حذف‌شده‌ها لابد در منابع دیگر هستند و منتشر شده‌اند، اما برخی از این حذفیات بسیار شاذ و نایابند. برای نمونه، ما کلیات عبید را، که معروف‌ترین شاعر این بخش‌های حذف‌شده است، جست‌وجو کردیم. چهار رباعی و یک مثنوی او با تفاوت‌هایی در سه چاپ تحقیقی اقبال، دادعلیشایف و محجوب آمده، اما یک قطعه آمده در این جنگ (همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۹۱) در هیچ یک از این چاپ‌ها نیامده است. یا قصیده سلیمی تونی که ۲۹ بیت از آن در این جنگ آمده است (همان: ص ۲۱۳-۲۱۴) در دیوان چاپ‌شده وی (تهران، ۱۳۹۰) یافت نمی‌شود.^{۲۰} معمولاً پس از انتشار هر دستنویسی به صورت چاپی، محققان از متن چاپی بهره می‌برند و کمتر به دستنویس آن مراجعه می‌کنند. در این حال، رفته‌رفته حذفیاتی چنین به فراموشی سپرده می‌شوند، خاصه در مورد این جنگ که حذفیات آن اندک است، به آن‌ها به‌طور مستقل در مقدمه اشاره نشده است و شاعران این حذفیات، جز یک-دو نفر، مشهور نیستند. شاید برخی این کار را سلیقه‌ای بدانند، اما ما بر این باوریم که با این حذف بخشی از فرهنگ خود را، با همه نقدهایی که بر بخش‌هایی از آن داریم، از دایره پژوهش بیرون رانده‌ایم.

در کنار این حذفیات، در عنوان شعرها برخی افزوده‌ها دیده می‌شود. قاعده این است که افزوده‌ها را در چنگک

۲۰. دیوان سلیمی تونی (زنده در ۸۵۴ق) را از جنگ‌های گوناگون ترتیب داده‌اند (رستاخیز، ۱۳۹۰: بیست‌ویک- بیست‌وچهار) و به همین علت «احتمال دارد که در مآخذی دیگر آثاری از وی به دست آید» (همان: چهل‌وشش). جنگ حاضر در زمانی نزدیک به زمان حیات سلیمی تدوین شده و این خود گویای ارزش اشعار سلیمی تونی در این جنگ است.

فهرست مقدمه فوت شده است، اما از ایشان در متن جنگ شعر آمده است: عبید (همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۹۲-۲۹۳؛ همو، ۱۳۹۸: ۵۰۰-۵۰۱)؛ نجم محتاج (همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۲۴-۲۲۸؛ همو، ۱۳۹۸: ۳۶۸-۳۷۵) و مهم‌تر از همه حافظ (همو، جنگ، مرکزی: ص ۳۱۱-۳۱۲؛ همو، ۱۳۹۸: ۵۲۹-۵۳۰).^{۱۹} یا نمونه‌ای دیگر:

مالک این نسخه همچنین بر اساس بیت زیر نام ممدوح شاعر را نصیرالدین و دنیا دانسته است که به نظر می‌رسد آن نیز خطاست. در بیتی از این قصیده، نام ممدوح او آورده شده است:

نصیرالدین و دنیا شاه کونین
که نصرت یار گشت او را ظفر شد

(پارساپور-کرمی، ۱۳۹۸: هفتاد)

برای رسیدن به اشتباه رخ داده نیازی به در دست داشتن اصل دستنویس هم نیست، یک بار «نصیرالدین» را رد کرده و بار دیگر قبول کرده‌اند. صاحب دستنویس نیز به درستی در برابر همین بیت واژه «ممدوح» را نوشته است (علی بن احمد، جنگ، مرکزی: ص ۱۹۷).

نکته دیگر این که مصححان، به عللی، برخی بخش‌های جنگ را حذف کرده‌اند. ایشان علل خود را «رکاکت الفاظ» (همو، ۱۳۹۸: ۲۸۹، ۲۹۰، ۵۱۰، پانوش، «دلایل اخلاقی» (همان: ۳۲۳، پانوش) و «توهین به خلفا» (همان: ۵۱۰، ۳۴۷، پانوش) برشمرده‌اند. برای روشن شدن حدود این حذفیات طولانی‌ترین پانوش ایشان در این باب را ذکر می‌کنیم:

ادامه این ماجرا [بحر طویل دانیال دولتخانی] که به یکی از لهجه‌های زبان هندی است به دلایل اخلاقی از آوردن آن در این تصحیح خودداری می‌شود. لازم به ذکر است در ادامه این بحر طویل، قطعاتی در هجو و هزل از عبید، شاعری با تخلص بلبل و قطعاتی بدون ذکر نام شاعر آورده شده که باز به دلایل اخلاقی از آوردن آن امتناع کردیم. (همان: ۳۲۳، پانوش)

آنچه در این بخش حذف کرده‌اند بدین قرار است: تقریباً یک‌سوم از بحر طویل دانیال دولتخانی، یک قطعه

۱۹. نام حافظ از فهرست آغاز جنگ و فهرست دانش‌پژوه نیز فوت شده است. از آن‌جا که این غزل حافظ نزدیک به پنجاه سال پس از درگذشت وی کتابت شده است، می‌تواند در تصحیح دیوان او مورد اعتنا قرار گیرد.

بگذارند تا از بخش اصلی جدا باشند. خوشبختانه مصححان در مواردی این قاعده را رعایت کرده‌اند (همو، ۱۳۹۸: ۱۲۷) اما در جاهایی به راه متفاوتی رفته‌اند. برای نمونه در متن چاپی (همان: ۱۱۵) آمده‌است: «رباعی بدون عنوان منسوب به خیام». خوشبختانه در این‌جا مشخص کرده‌اند که این رباعی بدون عنوان است و بدون رجوع به اصل دستنویس نیز (همو، جنگ، مرکزی: ص ۷۰) این نکته مشخص است. یاد در جای دیگر نوشته‌اند: «منظومه‌ای بی‌آغاز از فارغی گیلانی» (همو، ۱۳۹۸: ۱۸۷؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۰۹). یا در جای دیگر آورده‌اند «شاعری نامعلوم» (همو، ۱۳۹۸: ۴۹۹؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۸۹). در این موارد هم به‌جای نوشتن توضیح، استفاده از چنگک یا ذکر توضیح در پانویس گویاتر بود، اما در مواردی حتی همین قاعده را رعایت نکرده‌اند. ما در این‌جا تنها نمونه‌ای از افزوده‌ها را ذکر می‌کنیم:

«مسمط مرعی از احمدی» (همو، ۱۳۹۸، ۳۲۵؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۹۳)؛ «سروده‌ای در مدح علی علیه‌السلام از احمدی» (همو، ۱۳۹۸: ۳۲۷؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۹۴)؛ «قصیده‌ای در مدح نصیرالدین از احمدی» (همو، ۱۳۹۸: ۳۲۹؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۱۹۷)؛ «از شاعری نامعلوم (به سال ۵۷۵۵ ق.)» (همو، ۱۳۹۸: ۳۴۹؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۱۴)؛ «از نجم محتاج (به تاریخ ۵۷۴۶ ق.)» (همو، ۱۳۹۸: ۳۶۸؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۲۴)؛ «قطعه‌ای از شاعری نامعلوم» (همو، ۱۳۹۸: ۴۳۹؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۵۸).

در نگاهی کلی می‌توان گفت بسیاری از اسامی شاعرانی که در پایان عنوان اشعار با «از» آمده‌است، افزوده مصححان است:

«از امین‌الدین» (همو، ۱۳۹۸: ۴۲۰؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۴۹)؛ «از حسام» (همو، ۱۳۹۸: ۴۵۳؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۶۷)؛ «از سلیمی» (همو، ۱۳۹۸: ۴۶۱؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۷۱)؛ «از توحیدی» (همو، ۱۳۹۸: ۴۸۰؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۲۸۰)؛ «از شکری» (همو، ۱۳۹۸: ۵۲۱؛ همو، جنگ، مرکزی: ص ۳۰۵).

این افزوده‌ها برای محقق که اصل جنگ را در اختیار

ندارد ایجاد ابهام می‌کند و البته این ابهامات به‌راحتی در ویراست بعدی قابل رفع هستند.

منابع

- افشار، ایرج (به‌کوشش) (۱۳۷۷). «اشعار نصرت رازی، شهاب سمنانی و حمزه کوچ ورامینی همراه با رساله‌ی منشور امامیه». در: میراث اسلامی ایران. به‌کوشش رسول جعفریان. دفتر هفتم. قم: کتابخانه مرعشی. ص ۱۸۹-۲۳۹.
- افشاری، مه‌رمان (۱۳۹۱). «جستجویی در تاریخ مناقب خوانی و اشاره‌هایی به منظومه‌ی علی‌نامه». در: عشق و شباب و رندی. تهران: چشمه. ص ۳۳-۶۷.
- _____ (۱۳۸۲). فتوت‌نامه‌ها و رسائل خاکساریه. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- انوری ایبوردی (۱۳۳۷). دیوان. به‌کوشش سعید نفیسی. تهران: پیروز.
- ایمانی، بهروز (۱۳۹۴) ← عصّار تبریزی، ۱۳۹۴ (مقدمه)
- پارساپور، زهرا و اکرم کرمی (۱۳۹۸) ← علی بن احمد، ۱۳۹۸ (مقدمه)
- ثنائی مشهدی (۱۳۹۵). کلیات اشعار. تصحیح و تعلیق احترام رضایی. قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- جهانبخش، جويا (اردیبهشت ۱۳۹۴). «کسی مشکلی برد پیش علی (ع)... ریشه‌جویی و پیشینه‌کاوی حکایتی از بوستان سعدی». سعدی‌پژوهی، ش ۱۸: ۱۱۷-۱۵۲.
- حقیقی، فرزاد (۱۴۰۰). موش و گربه عیب‌زاکانی: پیشینه، دگردیسی، روایت‌ها. تهران: ثالث.
- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۴۰). فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ج ۱۲. تهران: دانشگاه تهران.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۷۵). «بحر طویل». در: دانشنامه جهان اسلام. زیر نظر غلامعلی حداد عادل. ج ۲، ص ۲۸۲-۲۸۴.
- رستاخیز، عباس (۱۳۹۰) ← سلیمی تونی، ۱۳۹۰ (مقدمه)
- رضی‌الدین آرتیمانی (۱۳۴۶). دیوان. به‌کوشش محمدعلی امامی. تهران: کتابفروشی خیام.
- _____ (۱۳۷۳). دیوان. به‌کوشش احمد کرمی. تهران: ما.
- سلطانی مقدم، حمیده (زمستان ۱۳۸۸). «چهار قصیده از

- افجنگی شاعر شیعی قرن نهم». نامه بهارستان، دوره دوم، سال ۲، ش ۶: ۲۸۵-۲۹۲.
- سلمان ساوجی (۱۳۷۱). دیوان. با مقدمه و تصحیح ابوالقاسم حالت. تهران: ما.
- سلیمی تونی (۱۳۹۰). دیوان. به کوشش عباس رستاخیز، با مقدمه حسن عاطفی. تهران: کتابخانه مجلس.
- سنایی، ابوالمجد (۱۳۸۸). دیوان. به سعی و اهتمام مدرّس رضوی. تهران: کتابخانه سنایی.
- عبدالکریم مدّاح (۱۳۹۰). جنگ مدّاح: تشیع و ولای اهل بیت در ادب قدیم فارسی. به کوشش امینه محلاتی. تهران: کتابخانه مجلس.
- عصّار تبریزی (۱۳۹۴). مهر و مشتری (تصویر دستنویس کتابخانه عارف حکمت مدینه). پژوهش بهروز ایمانی. تبریز: آیدین.
- عطا حسین (۱۳۲۰) ← گیسودراز، ۱۳۲۰ (مقدمه)
- عطار، فریدالدین (۱۳۸۶). مصیبت‌نامه. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- _____ (۱۳۸۴). منطق الطیر. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- علی بن احمد (کتابت ۸۴۴ق). جنگ علی بن احمد. دستنویس شماره ۳۵۲۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۹۸). جنگ اشعار شیعی سده ۹-۱۱ق. تحقیق و تصحیح زهرا پارساپور و اکرم کرمی. تهران: کتابخانه مجلس.
- فرشته، محمّدقاسم (۱۳۹۱). تاریخ فرشته. ج ۲. تصحیح و تعلیق و توضیح و اضافات محمدرضا نصیری. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- فیروزبخش، پژمان (۱۳۹۴). «پراکنده‌های ایران شناسی». بخارا، ش ۱۰۸ (مهر و آبان): ۲۷۳-۲۹۱.
- گیسودراز، سیّد محمّد حسینی (۱۳۲۰). مجموعه یازده رسایل. به اهتمام و تصحیح عطا حسین. حیدرآباد دکن: برقی پریس.
- نظیری نیشابوری (۱۳۴۰). دیوان. با مقابله و تصحیح مظاهر مصفا. تهران: امیرکبیر و زوار.
- نفیسی، سعید (۱۳۳۷) ← انوری، ۱۳۳۷ (مقدمه)
- _____ (۱۳۷۹). دیوان. با تصحیح و تعلیقات محمدرضا طاهری (حسرت). تهران: نگاه.

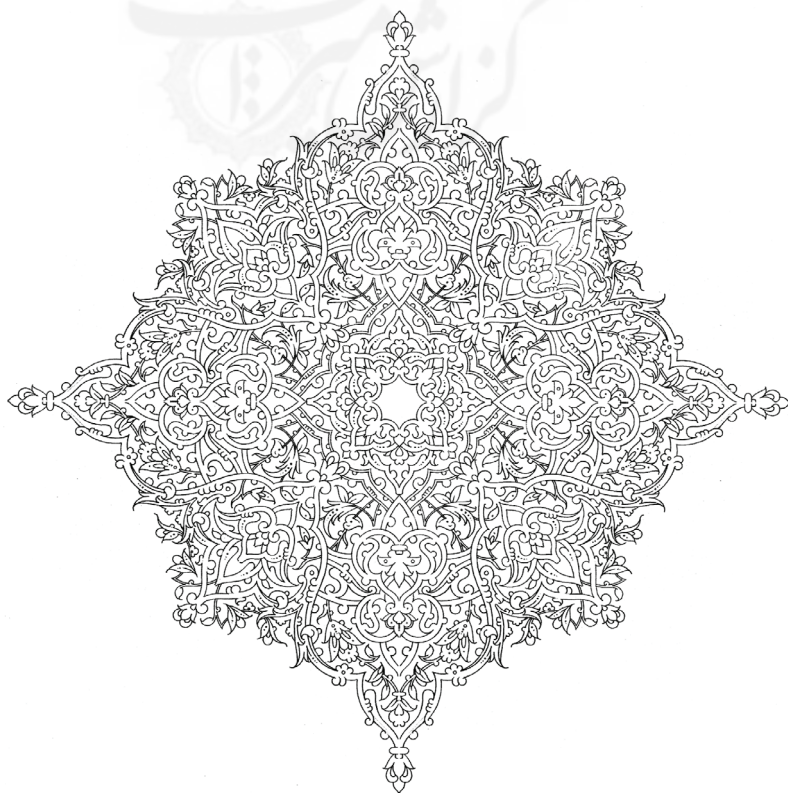

Table of Contents

Editorial

Shouldering the Responsibility for Scholarship	3-4
--	-----

Articles

On a Specific Phonetic Change in the Persian Language / Ali Ashraf SADEGHI	5-7
Ferdowsi in the Court of Solomon? / Abolfazl KHATIBI, Amir ARGHAVAN	8-17
Şadrā's Use of Fakhr al-din Rāzī's <i>al-Mabāḥith al-Mashriqiyya</i> in the <i>Asfār</i> / Cécile BONMARIAGE; Translated by Saeed ANVARI, Maryam MAHDAVI MAZDEH	18-35
Two Newly-Found Couplets from Rūdakī in a Newly-Discovered Book on Prosody and Rhetoric from the Late Seventh Century AH / Seyyed MohammadHosein HAKIM	36-43
The Royal Library of Muhammad Zāhir Shāh and Cataloguing its Manuscripts / Masumeh NAZARI	44-53
First Pages of the <i>Shahname</i> of Qawām al-dīn Hasan-i Wazīr / Amir ARGHAVAN	54-83
The Pope and the Bitter Fanatic / Oscar White MUSCARELLA; Translated by Hedyeh RAHBARI	84-90
<i>Qaṣab-i Si Dāmanī</i> and <i>Dah-Nuh</i> , Two Obscure Expressions in Xāqānī's Collection of Poetry / Seyyed Mohsen HOSEYNI VARDANJANI.....	91-94
<i>Safīna-yi Pur Bahr</i> (an Anthology of Opuses); a Review of a Book from the Eighth Century AH / Farzaneh SHOKROLLAHI	95-99

Reviews and Critiques

<i>Persian Prose</i> , Fifth Volume of <i>A History of Persian Literature</i> / Majdoddin KEYVANI	100-111
On Plagiarism in the Edition of <i>Silsilat al-'arīfīn wa Taḍkirat al-Şiddīqīn</i> / Arif NAUSHAHI.....	112-114
<i>Sharḥ-i Ādāb-i Khat</i> (A Commentary on the Principles of Calligraphy); On the Edition of Sulṭān 'Alī-yi Mašhadī's Treatise / AliReza HashemiNejad	115-121
Reflecting on <i>Jung-i 'Alī Ibn-i Aḥmad</i> (an Anthology Compiled by 'Alī Ibn-i Aḥmad): the Date of Compilation and the Published Text / Farzam HAGHIGHI.....	122-133

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (13); Drawing On the Vedic Texts for the Etymology of the Persian Language / Seyyed AhmadReza QAEMI MAQAMI	134-142
The Interplay Between Semitic Sources and Sasanian Studies: a New Approach / Nima JAMALI.....	143-149

Iran in Ottoman Texts and Sources (24)

Works of Lütfi Ahmed Efendi / Nasrollah SALEHI	150-151
--	---------